

Libris .RO

Respect your investment in art!

Donald Morrison

CE MAI RĂMÂNE
DIN CULTURA FRANCEZĂ?

urmat de

Antoine Compagnon

PREOCUPAREA
PENTRU GRANDOARE

Traducere din limbile engleză
și franceză de Laura Albușescu

Postfață de Horia-Roman Patapievici

Redactor: Raluca Dincă
Tehnoredactor: Cornel Drăghia
Machetare: Walter Weidle
Copertă: Alexandru Daș

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

MORRISON, DONALD

Ce mai rămâne din cultura franceză? / Donald Morrison.

Preocuparea pentru grandoare / de Antoine Compagnon ;
trad. de Laura Albulescu ; postf. de Horia-Roman Patapievici.
- București : Art, 2010

ISBN 978-973-124-430-3

I. Compagnon, Antoine
II. Albulescu, Laura (trad.)
III. Patapievici, Horia-Roman (postf.)

008(44)

Donald Morrison
Que reste-t-il de la culture française?
suivi de
Antoine Compagnon
Le Souci de la grandeur

© by Éditions DENOËL, 2008

© Grupul Editorial ART, 2010, pentru prezenta ediție

Donald Morrison

**CE MAI RĂMÂNE
DIN CULTURA FRANCEZĂ?**

1

Hollywoodul se bucură de o proastă reputație printre francezi. Capitala filmului american înseamnă pentru ei thrillere concepute după rețete sigure, succese de casă ambalate într-un marketing excesiv, efecte speciale care îți iau ochii, violență gratuită etc. Puțini știu însă că Hollywoodul are și un secret despre care nu se prea vorbește: majoritatea celor 500 de filme care ies în fiecare an sunt producții cu buget modest, multe dintre ele inteligente și originale.

Să ne gândim, de pildă, la *Thelma și Louise*, un film despre prietenia dintre două femei, regizat de Ridley Scott în 1991. A costat 16 milioane de dolari – o cifră relativ modestă – și a fost nominalizat la Oscar la șase categorii, câștigând Premiul pentru cel mai bun scenariu. Ca orice film reușit, *Thelma și Louise* nu duce lipsă de surprize. Într-o scenă-cheie, de pildă, Louise (Susan Sarandon) se hotărăște să înfrunte un bărbat care se dăduse brutal la prietena ei, Thelma (Geena Davis), într-o parcare. Individul nu pare deloc impresionat, ba chiar se amuză de încercările timide ale femeii de a-i lua partea. Moment în care ea scoate o armă și-l împușcă mortal. Thelma, siderată, comentează: „Pun pariu că la *așa ceva* nu se aștepta.“

Îl înțeleg foarte bine pe tip. Pentru că și eu îmi vedeam liniștit de treburile mele – sau, mai degrabă, de ale Franței –, când furia opiniei publice galice m-a lovit direct în plex, la fel de violent ca neașteptatul glonț tras de Louise. Trebuia să-mi dau seama că se va întâmpla una ca asta. Trebuia să fi știut că un american nu poate curta insistent puterea și gloria culturii franceze fără

să se aleagă cu un răspuns dur și deloc plăcut. Mai înțelept ar fi fost să-mi fi păstrat considerațiile pentru dineurile pariziene și pentru e-mail-urile schimbate cu prietenii de acasă decât să public un articol intitulat „Moartea culturii franceze“ într-o revistă americană. Dar îmi făceam iluzii că observațiile mele vor fi receptate de cititorii francezii la fel cum credeam eu: adică niște constatări amicale și pozitive despre o țară care chiar îmi place.

Ce naivitate din partea mea! Câtă lipsă de viziune! Cu alte cuvinte, cât de american am fost! Oare nu știam că vaca sacră a vieții publice franceze se numește cultură și că este punctul sensibil al imaginii naționale? Poți critica liniștit etica muncii în Franța, atitudinea ei față de fumat, regimul ei fiscal. Dar ferească sfântul să-ți treacă prin cap să-i vorbești de rău cultura! Și să nu cumva să-ți imaginezi vreo clipă că observațiile tale vor fi luate lejer, iar critica ta va fi considerată una constructivă. Să nu te-aștepți vreodată ca lumea să înțeleagă că tu, de fapt, voiai să ajuți. Când un străin încearcă să dea o mână de ajutor, atrăgând atenția asupra unor neajunsuri pe care le-ar putea avea cultura franceză, află că nici o faptă bună nu rămâne nepedepsită.

Pedeapsa pe care am primit-o eu a fost grabnică și publică. La câteva zile după ce articolul meu de vreo șapte pagini despre declinul culturii franceze ca putere culturală internațională apărea în *Time* (în ediția europeană din 3 decembrie 2007¹), presa franceză a început să se aprindă ca Turnul Eiffel luminat în toată splendoarea lui. Aproape orice cotidian național, orice canal de televiziune sau orice website serios din țară s-au simțit datoare să abordeze cazul. Oficiali ai guvernului, mandarini și toată armata mărunță a jurnaliștilor culturali nu mai pridideau să-mi anihileze aserțiunile. Iată un răspuns

¹ Recognoscibilă imediat după chenarul roșu de pe copertă, *Time* este cea mai veche și încă cea mai vândută revistă săptămânală de informație, având un tiraj mondial de aproape 4 milioane de exemplare. Fondată la New York în 1923 de către Henry Luce și Briton Hadden, aparține grupului Time-Warner Inc., din care mai fac parte AOL, CNN și studioul Warner Brothers. Articolul meu a apărut mai întâi în ediția europeană și apoi în cea asiatică, tirajul lor cumulată fiind de 800 000 de exemplare, dintre care aproximativ 100 000 sunt difuzate în Marea Britanie, iar 60 000 în Franța.

tipic, postat de Didier Jacob pe blogul său găzduit de site-ul revistei *Le Nouvel Observateur*, unde ține o rubrică de cronică literară: „Pentru americani, cultura franceză este, simultan, obiect al repulsiei și obiect al dorinței. Dacă această ambivalență ar putea fi prinsă într-o formulă algebrică, aceasta ar suna cam așa: De Gaulle + Sartre + bagheta + sânii lui Sophie Marceau = cultura franceză.“ Replica lui Jacob a atras rapid zeci de comentarii. Multe dintre ele aveau tonul următor: „Nu-l cunosc pe autorul acestui articol, dar sunt convins că nu crede cu adevărat ce a scris.“

„În Statele Unite, sunt mulți cercetători, erudiți, gânditori, creatori de cel mai înalt nivel. Numai că aceștia nu scriu în *Time*“, s-a lansat, sarcastic, în *Le Figaro*, și Maurice Druon, bătrânul lup de mare al Literelor franceze. El m-a acuzat că sunt victima confuziei dintre „cultură și divertisment, confuzie pe care o comite cea mai mare parte a publicului“. Polemica fostului secretar permanent al Academiei Franceze a fost însoțită de nici mai mult, nici mai puțin decât alte cinci articole lansate de *Le Figaro* în brava încercare patriotică de a-mi pulveriza lucrarea. Corespondenții cotidianului în Statele Unite au primit misiunea de a găsi dovezi care să ateste vitalitatea culturii franceze în Lumea Nouă, dar au descoperit că, în afara New York-ului, mișcarea este foarte slabă. Alți jurnaliști de la *Le Figaro* au depus mărturie că pictorii francezi o duc foarte bine la Londra, că filozofii francezi se bucură de un mare respect în lume (deși, din anumite motive, nu e și cazul scriitorilor francezi), că arhitecții francezi „s-au retras la timp, impunând o imagine de calitate“, că filmele franceze se bucură de un mare succes peste tot, mai puțin... hm... în afara Franței. Campania lansată de *Le Figaro* – depășind trei pagini, condimentată cu niște fotografii simpatice ale trupei techno-pop Daft Punk, în care cei doi francezi poartă niște pălării haioase, și ale lui Bartabas, creatorul „teatrului ecvestru“ Zingaro, pozând alături de unul dintre caii săi – nu părea să fi făcut deloc economie de mijloace. Oare să fi transmis, subliminal, *Le Figaro* că atinsesem un punct nevralgic?

În același număr din *Le Figaro*, plecând de la observația că articolul meu conține numeroase trimiteri de ordin factual, art dealer-ul Anne Faggionato se plângea de faptul că „toate aceste pseudoanalize, bine înfipte în ideea

americană de producție, încearcă să se legitimeze prin citarea unor curbe și cifre. Arta însă nu poate fi măsurată așa, iar viitorul o va demonstra“. În *Libération*, Teresa Cremisi, director executiv al Editurii Flammarion, deplângea și ea perspectiva „mercantilistă“ prin care abordam cultura exclusiv în termenii unui profit imediat.

Febra s-a abătut și asupra blogosferei: de la biblios.fr până la site-ul vietnamez deindan.org, toate blogurile s-au simțit datoare să comenteze povestea. Un comentariu postat pe superfrenchie.com a înregistrat nici mai mult, nici mai puțin decât 165 de răspunsuri, multe dintre ele desființându-mă pentru diverse erori și omisiuni. Controversa a depășit chiar spațiul Hexagonului. Autorul american Edward Champion m-a catalogat, pe site-ul edrants.com, drept un „răspuns cultural *Time Magazine* pentru Fox News“, ceea ce echivalează cu o insultă mortală pentru orice jurnalist care se respectă. Champion a sugerat apoi că „Morrison habar n-are ce dracu' vorbește“. Cu aceeași delicatețe, un cititor al blogului lui Momus, critic britanic al culturii pop, postează această observație pătrunzătoare: „Morrison s-a pișat împotriva vântului. Jenant. Din fericire, de-abia dacă mai dai peste vreun *Time* în sala de așteptare a unui dentist de cartier.“

Presa străină a preluat imediat controversa, îngroșând și ea rândurile. Corespondentul londonez al celebrului *Times* la Paris, Charles Bremner, a fost de părere că supralicitasem eșecurile Franței. *The Guardian* a mers până într-acolo încât i-a solicitat lui Bernard-Henri Lévy o replică, iar primul star intelectual al Franței a observat că articolul meu spunea mai multe despre angoasele unei palide Americi decât despre declinul francez. Jurnalistul Iman Kurdi din Arabia Saudită a declarat și el în *Arab News*: „Nu numai că nu sunt de acord [cu Morrison], dar salut cu bucurie faptul că Franța a rămas atât de distinct franceză.“ Ceva mai bine am ieșit în *Financial Times*, unde ziaristul Christopher Caldwell mi-a folosit aserțiunile pentru a se lansa, ca de pe-o trambulină, într-o critică la adresa vorbăriei goale cu care Franța înconjoară problema diversității culturale. Probabil că cea mai favorabilă critică pe care am primit-o a venit din partea lui Catherine Fieschi, directorul Counterpoint, *think tank*-ul British Council. Într-un articol din revista *Prospect*, m-a felicitat

pentru că am aruncat „o mică grenadă pe terenul de joacă al inteligenței franceze“.

Am fost nevoit să confrunt direct câțiva locuitori ai aceluși teren de joacă. Două emisiuni franceze m-au invitat la o dezbatere cu Olivier Poivre d'Arvor, președintele agenției guvernamentale Culturesfrance și autorul unui articol în *Le Monde* în care îmi contesta concluziile. (S-a dovedit a fi rezonabil și atent și în timpul emisiunilor, și după.) Am participat apoi la o altă emisiune TV alături de regizorul Constantin Costa-Gavras (*Z*, *Dispărutul*, *Stare de asediu*), de redactorul revistei *Lire* François Busnel și de jurnaliștii culturali Jérôme Bégé și Frédéric Martel. Câțiva dintre acești experți s-au străduit să găsească lucruri demne de admirat în articolul meu; toți însă i-au detectat grave neajunsuri.

Până și ambasadorul propriei mele țări în Franța, Craig Stapleton, i-a adresat revistei *Time* o scrisoare legată de controversă. Partea proastă e că, în loc să fie alături de mine, compatriotul meu s-a grăbit să sară în apărarea unei țări care, în America guvernată de George W. Bush, nu s-a bucurat de o prea mare popularitate. Dar Stapleton notează: „Vitalitatea culturii franceze nu poate fi măsurată numai după încasările de box-office ale săptămânii.“ Nu era tocmai unitatea de măsură pe care o folosisem, dar cei mai mulți comentatori se pare că nu s-au oboșit să observe acest lucru, mulțumindu-se să-și manifeste o sfântă indignare în fața presupusului meu atac la gloria Franței.

Sincer să fiu, am fost șocat de proporțiile și de intensitatea pățimașă a răspunsurilor pe care le provocase articolul meu. La fel de perplecși au fost și detractorii mei. Criticul și scriitorul Pierre Assouline a scris următoarele rânduri pe blogul său: „Cum a fost posibil ca un articol de felul acesta să stârnească o asemenea tevatură în mass-media franceză și să provoace atâtea discuții violente pe blogosferă e un mister pe care nu mi-l explic.“ John Brenkman, profesor la Baruch College din New York, s-a întrebat dacă nu cumva francezii au luat toată povestea prea în serios. Articolul meu, a scris el în *Le Monde*, „a avut în Franța același efect pe care l-a obținut în 1938 Orson Welles adaptând radiofonic *Războiul lumilor* de H.G. Wells. Atunci, tonul realist și

convingător al comentatorului² avertiza America de invazia marțienilor. Acum, francezii sunt convinși că un atac american a fost lansat împotriva culturii franceze... Cu alte cuvinte, coperta revistei *Time*, ca și articolul incriminat nu au fost altceva decât o șmecherie căreia publicul, zăpăcit de presa franceză, i-a căzut victimă. «La fiecare minut se naște un fraier», obișnuia să spună Phineas Taylor Barnum, un mare om care știa ce-i ăla un spectacol... Să-mi fie cu iertare, dar, în acest caz, fraierul a fost Franța. Voi toți, dragi prieteni francezi, ați înghițit cârligul, pluta și undița.“

În mijlocul acestei nebunii, m-am dus la New York să-mi trag sufletul câteva zile. Polemica a continuat în trombă și fără mine. Escapada mea new-yorkeză a fost întreruptă, în cele din urmă, de către BBC, care mi-a dat de urmă până și-ntr-un restaurant din Manhattan. Printre zgomotele de farfurii și țipetele ospătarilor, am dialogat în direct la radio cu John Lichfield, veteranul corespondent al ziarului *The Independent* la Paris. Nu se auzea foarte bine, așa că a fost nevoit să vorbească mai mult de unul singur.

Se pare că adevărata problemă era nu atât articolul meu, cât coperta ediției. Era vorba de o fotografie semnată de artistul londonez Pål C. Hansen, un portret destul de atrăgător al marelui mim Marcel Marceau în apogeul carierei sale. Acesta contempla lung, cu o tristețe melancolică (specifică mimilor), o floare de un roșu-aprins, exact aceeași nuanță specifică din chenarul revistei. Imaginea fusese o alegere excelentă: Marceau tocmai murise cu câteva luni înainte și luase, odată cu el, o parte din inima Franței – rezonând astfel cu tonul nostalgic și amar pe care am încercat să-l imprim articolului meu. (Nu eram singurul care considera fotografia o alegere inspirată. Și lui Olivier Poivre d'Arvor i s-a părut că portretul lui Marceau se potrivește cu subiectul: „E drept că în ultimii ani, pentru cei care nu vorbesc limba [franceză], artiștii tăcuți ai culturii franceze sunt cei care au ținut prima pagină a ziarelor voastre: mimul Marceau, adâncurile mute ale comandantului [Jacques] Cousteau,

² Comentatorul e Orson Welles însuși. Prima replică, devenită celebră, este: „Marțienii au invadat pământul.“ Emisiunea de o oră, difuzată de CBS, a stârnit panică în Statele Unite, mii de oameni ieșind în stradă (n. tr.).

coregrafii noștri, artiștii noștri de circ... Rezistăm și noi cum putem, în sublima noastră afonie, cu disconfortul nostru șovăielnic, în zarva și-n învâlmășeala lumii, dar tot am vrea să te impresionăm măcar un pic, modest, *à la française*.³ Poivre d'Arvor, fratele celebrului prezentator de televiziune Patrick Poivre d'Arvor și cel care răspunde de promovarea culturii franceze peste hotare, a scris aceste rânduri într-o „scrisoare adresată prietenilor noștri americani“, publicată în *Le Monde*. În orice caz, este o fotografie minunată, simplă și clară, cu o compoziție clasică, iar roșul intens al florii îți sare în ochi. Trebuie să recunosc că pare un pic clișeu. Tot așa cum presa franceză nu poate rezista tentației de a prezenta americani cu pălării de cow-boy sau englezi cu meloane, și publicațiile americane se dau în vânt după francezi arborând berete și tricouri de marinar. Dar, una peste alta, pentru o imagine de copertă, își îndeplinesc cu siguranță misiunea, atrăgând privirile.

Din nefericire pentru mine, același efect l-a avut și titlul articolului meu: „Moartea culturii franceze“. Șapoul nu era nici el mai prejos: „Numiți repede un artist sau un scriitor francez în viață cu o anvergură internațională. Exact. Lucrurile se vor rezolva însă.“ Nu scrisesem nimic din aceste rânduri. Îmi amintesc chiar că am glumit la France 24 pe seama acestui șapou, spunând că *Time*, ca multe alte companii americane, a dat sarcina de a scrie titlurile și subtitlurile unei divizii din India. (N-a râs nimeni în studio.) Adevărul este că acele rânduri fuseseră plantate de redactorii ediției europene din Londra. Am văzut titlul, subtitlul și prima pagină abia după ce ediția apăruse deja pe piață. Și recunosc că am fost oarecum șocat. Textul meu nu vorbea despre „moarte“, ci mai degrabă despre declin și despre o posibilă salvare. Înainte să știu cum vor arăta prima pagină și titlul articolului meu, am acordat un interviu cotidianului *Libération*. Édouard Launet, cel care mi-a luat interviul, a avut delicatețea de a nu aduce vorba despre ele, dar eu am rămas cu un sentiment de disconfort în urma acelei conversații. Ulterior s-a dovedit întemeiat. În varianta tipărită, Launet s-a întrebat, destul de irascibil: „Ce l-o fi apucat pe Don Morrison să ia în șuturi *the French culture*?“

³ Olivier Poivre d'Arvor, „Lettre à nos amis américains“, *Le Monde*, 20 decembrie 2007.

Eu – un agresor al culturii, un neguțător al morții? Sunt nevinovat, mi-am zis. Însă am stat și m-am gândit... Mi-am amintit că, în cei peste treizeci de ani de când sunt redactor, mi-am adus și eu contribuția la astfel de titluri bombastice și provocatoare. Și știu că uneori e necesar să apelezi la un limbaj inflamant pe coperta unei reviste pentru a capta atenția cititorului. A spune despre cultura franceză că a murit e, firește, o exagerare. Dacă însă reușești să-l apuci de guler pe cititor, atunci enunțul exagerat se poate dovedi unul relativ, ba chiar necesar. Dacă acest limbaj hiperbolic i-a făcut pe francezi să se întrebe de ce nu mai domină peisajul cultural, așa cum o făceau în secolele al XIX-lea și XX, să reexamineze eficiența nenumăratelor subvenții pe care le acordă culturii și să-și integreze mai bine minoritățile în marea scenă culturală a Franței, atunci cu atât mai bine!

Și, de fapt, cam asta s-a și întâmplat. Establishmentul cultural francez și-a petrecut următorul an nu numai denunțându-mă pe mine și revista *Time*, ci și reexaminând rolul culturii în viața țării. Se pare că problema ridicată de mine a acoperit nesfârșite ore de transmisiuni radio și TV și hectare de hârtie au fost sacrificate pentru a umple cu răspunsuri și comentarii paginile ziarelor. Uneori era menționat numele meu, alteori nu. Subiectul continua să fie unul arzător și firește că nu mă așteptam să fiu făcut Cavaler al Ordinului Artelor și Literelor în urma articolului meu, dar am fost recunosător pentru seriozitatea cu care francezii au abordat semnalul meu de alarmă.

Aceeași seriozitate mi-a fost confirmată și de către Olivier Poivre d'Arvor, care mi-a mulțumit personal pentru „splendida copertă”. S-a dovedit a fi, susținea el, o foarte bună ocazie pentru a reflecta în mod responsabil asupra valorilor culturale ale Franței. De altfel, a și afirmat-o explicit într-un articol publicat chiar în *Time* la insistențele mele: „Să recunoaștem că *Time* ne-a făcut un cadou neașteptat. Să dai atâta importanță culturii franceze în ochii cititorilor în defavoarea problemelor de interes internațional! Am avut și noi cele cincisprezece minute de glorie. Și șansa de a le reaminti concetățenilor noștri că nimic nu vine de la sine, că trebuie să ne luptăm, inclusiv aici, în Franța, pentru a reafirma importanța acestei culturi și puterea influenței

noastre. Iată un mod de a rededeștepta interesul clasei politice, al mass-mediei, al profesioniștilor culturii și al publicului larg pentru un subiect excepțional...“ Plăcerea a fost de partea mea, Olivier.

Pe măsură ce reacțiile continuau să curgă valuri-valuri, am început să am regrete. Articolul meu era mult prea scurt pentru a putea explora un subiect atât de complex în profunzimea pe care o merita. Prea mult material de calitate fusese lăsat pe dinafară. Sacrificasem aspecte importante ale problemei, iar multe argumente esențiale nici nu fuseseră aduse în discuție. Bănuiesc că orice autor se confruntă cu asemenea regrete.

Așa că am profitat de oferta unui editor francez de a-mi extinde demersul început, transformând subiectul într-o carte. Departate de mine gândul de a îngroșa rândurile cărților despre o Franță-în-declin. Tot ce-mi doresc este să continui dezbaterea vie pe care articolul meu a inspirat-o și, pe cât posibil, să găsesc o cale de a înțelege și de a propune soluția unei reînnoiri. La fel cum s-a întâmplat și în cazul articolului publicat în revistă, noua versiune extinsă a stârnit și ea un cor de reacții șocate și potrivnice în momentul în care a apărut pe piața editorială franceză la sfârșitul anului 2008. Am fost nevoit să acord încă un tur de interviuri la televiziune și în presă, am avut parte inclusiv de o pagină întreagă în *Le Monde*, am figurat ca „omul zilei“ în *Libération* și am fost invitat de un post de radio francez să particip la o emisiune de tipul celebrei *Desert Island Discs*⁴. Numai că, de data aceasta, s-a întâmplat să am companie. Spre marea mea încântare, eminentul universitar Antoine Compagnon a acceptat cu generozitate să contribuie la acest volum cu un răspuns, pe care-l puteți regăsi în partea finală. Mă simt onorat să mă aflu în compania lui.

⁴ Emisiune difuzată de BBC Radio 4, considerată cea mai longevivă emisiune în care se difuzează muzică din istoria radioului (emite din ianuarie 1942). Invitații sunt rugați să-și imagineze că se află singuri pe o insulă pustie și sunt puși să-și aleagă opt melodii preferate, urmând ca în finalul emisiunii să se oprească la una singură. La sfârșit, gazdele le oferă *Opere complete* de Shakespeare, Biblia ori altă carte ce a marcat istoria lumii (n. tr.).

Le sunt recunoscător și tuturor acelor intelectuali, scriitori, artiști, colegi, prieteni și iubitori ai culturii franceze care mi-au împărtășit din înțelepciunea lor și mi-au ușurat sarcina în multe privințe. Gândurile mele se îndreaptă în primul rând către Frédéric Martel, Guy Walter, Douglas Kennedy, François Busnel, Christophe Boïcos, Marc Lévy și Georgina Olivier; către colegii mei de la revista *Time*, Claire Senard, Peter Gumbel, Grant Rosenberg (care m-au ajutat în partea de reportaj), Michael Elliott, William Green și James Graff (un trio care a supervizat și a redactat articolul original); către Yves și Florence Darbois, Jonathan și Renée Fenby, David și Rebecca Tepfer, Joe și Sigun Coyle, consilierii mei pentru spațiul francez; John Morris și Philippe Salomon, care mi-au oferit informații pentru capitolul despre fotografie; către partenerii mei obișnuiți de discuție, Charles DeGroot, Jake Lamar, Wolfgang Kuhlmeier, Amir Al-Anbari, John Lvoff, Barry Lando; și, firește, către Ann Morrison, cea care mă inspiră în tot ce scriu și îmi redactează majoritatea textelor. Nici unul dintre aceste suflete generoase nu este responsabil pentru erorile factuale și de judecată pe care le-ați putea găsi în acest volum. Dacă volumul apărut în această ediție va stârni un nou val de furie și deriziune, unul singur trebuie să-l înfrunte, iar acela sunt eu.